

„A zsidókérdés megoldása” 1938 novemberében – zsidók deportálása Szlovákia egyes járásaiban

MARTINA FIAMOVÁ

„Solution of the Jewish problem” in November 1938 –
deportations of the Jews and their execution in the districts of Slovakia

94(=411.16)(437.6)“1938”
323.12(=411.16)(437.6)“1938”
341.43(=411.16)(437.6)“1938”
343.819.5

Keywords: Persecution of the Jews in Slovakia, First Vienna Award, exportation of Jews from the territory of Slovakia, expulsion and forced relocation of Jews.

A szlovák autonóm kormány és a hatalom új képviselői Szlovákiában rögtön 1938. október 6-a után lépéseket tettek a helyi zsidó közösség korlátozására. Egyfelől hoztak néhány kifejezetten zsidóellenes rendeletet, másfelől ezek közül több általános anti-demokratikus intézkedések voltak, melyek nem csak a kisebbségi, hanem a többségi társadalmat is sújtották. E tanulmány témája az az intézkedés, melyet az autonóm kormány 1938 novemberében hozott a bécsi döntés eredményére reagálva. A Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSĽS) kétségtelen kudarcért, amit a döntés jelentett, a zsidó közösséget tette felelőssé, s agresszívan támadta nemcsak a sajtóban, hanem pl. a pozsonyi utcákon is. A bécsi döntés egyúttal alkalmat adott „a zsidókérdés megoldására” Szlovákiában, mely 1938. november elején meglepően kemény fellépésbe torkollt, Szlovákia csaknem egész területének zsidóságát sújtva.

A bécsi döntőbírátság eredménye szerint a magyar katonaságnak Dél-Szlovákia átengedett területeit 1938. november 5-én kellett elkezdenie elfoglalni úgy, hogy november 10-ig már minden megszállt térség Magyarországnak legyen átadva. A Tartományi Hivatal (Krajinský úrad, KÚ) ezzel szemben még november 2-án reagált a döntésre, s elrendelte az állandó lakhely és állampolgárság nélküli „vándorcigányok” átszállítását azokba a járásokba, melyeknek napokon belül Magyarországhoz kellett tartozniuk. Egyúttal elrendelte annak biztosítását, hogy a Magyarországnak átadott területeken élő zsidók „a helyükön maradjanak”, lehetetlenné téve számukra az elutazást.¹ A zsidó közösség elleni fő fellépésre 1938. november 4-én került sor, amikor Jozef Tiso miniszterelnök és belügyminiszter jóváhagyta a szlovákiai zsidók egy részének deportálását, ami azon nyomban a járási hivataloknak küldött telefonogram for-

1 Štátny archív (ŠA) v Nitre – pobočka Nitra, fond (f.) Okresný úrad (OÚ) Zlaté Moravce, škatuľa číslo (šk. č.) 27, 1763/38 prez.

májában öltött testet. Ebben a miniszterelnök utasítására elrendelték a vagyontalan zsidók „áthelyezését” az átadandó területekre. Ezzel egy időben az 500 000 koronát meghaladó vagyonú zsidókat november 4-én éjfélig ideiglenes őrizetbe kellett venni, „a vagyon elhurcolását megakadályozandó”. Az utasítás szerint ezeket az ideiglenesen lecsukottakat nem lehetett szabadon bocsátani. A rendelet alól kivételt élveztek az idegen származású zsidók, kivéve a lengyel, német, magyar és román illetőségűeket.² De még ugyanazon a napon egy másik telefonogramot is kaptak a járási hivatalok, mely érvénytelenítette az előzőt, s mely szerint a lengyel, német, magyar és román illetőségű zsidókat, valamint a hajléktalanokat azonnal az átengedendő területekre kellett szállítani, legalább 20 km-rel beljebb a határtól. Ezzel együtt azokat a zsidókat, akik nem az állandó lakhelyükön tartózkodtak, ki kellett utasítani és az állandó lakhelyükre irányítani.³

Az említett, ráadásul pontatlan fogalmazású telefonogramok szétküldése az egyes járásokban nem kis káoszt okozott. A selmecbányai járásparancsnok például megállapította, hogy a miniszterelnök utasítását „szinte minden járásban másként hajtották végre”, egyúttal annak a véleményének adott hangot, hogy „a zsidókérdést törvényes úton kellene rendezni, fokozatosan, pontos írásos útmutatások megvalósításával.”⁴ Az akció végrehajtását kísérő zűrzavart támasztja alá az Illavai Járási Hivatalnak a pozsonyi rendőrkapitányságra küldött jelentése is: „Az adott utasítások nem voltak kellően világosak, ezért eleinte rengeteget telefonálgattunk más járási hivatalokkal, hogyan is kell értelmezni a telefonogramot, konkrétan hogy az utasítás csak a lengyel, német, román és magyar állampolgárságú zsidókra vonatkozik, vagy a cseh-szlovák állampolgárságúakra is.” (Nižňanský 2001, dok. č. 148.)

A deportálások végrehajtásában a közigazgatási szerveken kívül a Hlinka Gárda (HG) és a csendőrség is közreműködött, de még a hadsereg is, mely szállítóeszközöket biztosított, például Pozsonyban és Pöstyénben, a Homonnai járásban pedig aktívan besegített a zsidók elszállításába. A hadsereg azonban gyakran elutasította a járások kérését: ez történt a Bártfai járásban, mely segítségért fordult az illetékes katonai szervhez, „majd miután ez megtagadta, a felettes tartományi szervekhez, hogy a hadsereg kölcsönözze az autóbuszait. Ezeket az autóbuszokat nem kaptuk meg, amiként a katonai segítséget sem, ezért voltunk kénytelenek saját eszközeinkkel nekilátni.”⁵

2 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1769/38 prez.

3 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1769/38 prez.

4 A két telefonogram ellentmondásosságára vall az Iglói Járási Hivatal 1938. november 9-i jelentése is: „összesen 95 vagyontalan személyt, azaz zsidót csoportosan, teherautókon szállítottunk át az új határon keresztül, Rozsnyó és Kassa irányába. Mivel a helyi hivatal által november 4-én 21.45-kor kapott távirati utasítás Szlovákország miniszterelnök ura döntését megváltoztatta, tehát hogy csak az idegen zsidók (lengyelek, magyarok stb.) és a hajléktalanok legyenek haladéktalanul elszállítva az átengedett területekre, továbbá azok a zsidók legyenek kizsukolva, akik nem az állandó lakhelyükön tartózkodnak, néhány, már Kassára tuzskolt zsidó november 5-én visszatért a lakhelyére, ahol a lefoglalt vagyonukat is visszakapták.” (Nižňanský 2001, dokument [dok.] č. 136, 167, 168.)

5 A Szobránci Járási Hivatal is közlekedési eszközökre vonatkozó kérését is elutasították. (Nižňanský 1998, 265–266. p.)

Nincs mit csodálkozni azon, hogy az átadandó területek evakuálásának idején a zsidóknak a határ túlsó oldalára szállítását a helyi hivataloknak maguknak kellett megoldani.⁶ E célra főként személy- és tehergépkocsit és autóbust használtak, nem standard módot a Galgóci Járási Hivatal választott: egy három kocsiból álló vonatot indított az átadott területre, mintegy száz zsidót szállítva. (Nižňanský 2001, dok. č. 139.)

A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a deportálások szervezésébe néhány esetben bekapcsolódtak a nemzeti bizottságok, az ún. bécsi légiósok (az ún. Szabad Szlovákia Légió⁷ tagjai), akik a bécsi döntés után kerültek Szlovákiába (Nyitrára), és sok helyen a „lázás” helyiek ragadták magukhoz a kezdeményezést.⁸ A Késmárki Járási Hivatal jelentése arról számol be, hogy a deportálásokat nem csak a HG, hanem a Deutsche Partei (DP) tagjai is szervezték: „A járási hivatalba hívták össze a nemzeti bizottság, a csendőrség és a hivatalnokok képviselőinek tanácskozását, s részletesen megvitatták, milyen módon hajtassék végre a zsidókkal szembeni intézkedések parancsa, mert a telefonogram néhány része nem volt eléggé világos. A végrehajtást az a körülmény is nehezítette, hogy a járásban kevés a teherautó, mert nagy részüket elvitte a katonaság, egy részüket pedig javítják. Csendőrből is kevés van... A Hlinka Gárda tagjai is csak 19 órától álltak rendelkezésünkre, miután visszatértek a munkájukból s összehívták őket. A helyi hivatal ezért megszólította a Deutsche Partei vezetőjét, hogy ők is bocsássák rendelkezésünkre a maguk embereit.” (Nižňanský 2001, dok. č. 149.) A Késmárki járásban az akcióban még a DP paramilitáris egységének, a Freiwillige Schutztaffel (FS) tagjai is részt vettek. (Nižňanský 2001, dok. č. 150.) A deportálásokat Késmárkban a helyi radikális elemek oly mértékű garázdálkodása is kísérte, hogy az állami és rendőri szervek elvesztették a város fölötti uralmukat. A járási parancsnok 1938. november 8-i jelentése a következőképp jellemezte a helyzetet: „A zsidók áthelyezése pénteken este, 1938. XI. 4-én kezdődött és vasárnap, 1938. XI. 6-án ért véget. Mint már jelentettük, az akciót autóhiány akadályozta, ennek ellenére lefolytattuk, úgyhogy a járásból több mint 200 személyt kiutasítottunk. Előfordult természetesen, hogy helyi illetőségű zsidókat is. Az akcióban a nemzeti bizottságok, a Hlinka Gárda és az Ordnerek tagjai segítettek. Ezekbe az egyesületekbe fiatalok és diákok is vegyültek, akik a felelőtlen viselkedésükkel nem váltak az akció hasznára. Teljesen magukhoz ragadták a végrehajtó hatalmat, házkutatásokat végeztek, pénzt foglaltak le stb. Ma tehát a nevezett szervezeteknek köszönetet mondtam az akcióban való segítségükért és fáradozásukért, s megkértem őket, vonják vissza az utcákról az embereiket, mert a

6 Az illavai, november 10-i jelentésben olvashatjuk: „Azokban a járásokban, amelyekben nincs katonaság, sem helyőrség, nehéz volt a zsidó családok áthelyezéséhez szükséges közlekedési eszközök beszerzése, annál is inkább, mivel minden valamirevaló motoros közlekedési eszközt a mozgósítás után a hadsereg lefoglalt.” (Nižňanský 2001, dok. č. 148.)

7 A HSLS radikális tagja, L. Muránsky a bécsi rádióban uszított Csehszlovákia ellen a náci Németország támogatásával, Bécsben felállított egy ún. Szabad Szlovákia Légiót, ebből alakult később az ún. külföldi HG. Lényegében terrorcsapat volt, mely a bécsi döntés után Szlovákiába jött. (Nižňanský 1999a, 36–43. p.)

8 A bánóci csendőrség november 6-án keltezett igazolást adott Š. Korčmáros középiskolának azoknak a dolgoknak az átadásáról, melyeket előző nap vett el a deportált zsidó lakóktól. (Nižňanský 2001, dok. č. 132.)

biztonság szolgálatát teljes egészében ismét a csendőrség vállalja magára.” (Nižňanský 2001, dok. č. 149., 150.)

A Nyitrai Járási Hivatal sem volt a helyzet ura, itt állítólag a Hlinka-párt helyi szervezetének és a HG parancsnokának engedélye nélkül már november 4-én megjelentek az említett cseh légiósok. A járási parancsnok szerint „a zsidók átvitelében és áthelyezésében eleinte jó szolgálatot tettek, s csak a késő éjjeli órákban, amikor a csendőrség már befejezte a munkát, saját szakállukra kimentek a városba és olyan személyeket kezdtek összefogdosni, akik nem voltak áthelyezésre kijelölve. Durva módon hajtották végre a házkutatást dr. Hugo Vásárhelyi ügyvédnél, nagyobb mennyiségű pénzt vettek el tőle és ékszereket. Aztán az utcán lefogták (az 1919-ben megkeresztelt) Gejza Verő nagybirtokost, s beültették Vásárhelyi mellé az autóba. Egy másik csoport Imrich Bárdos gyógyszerészt vitte magával, majd őt is autóba rakták. Ezt a három nevezettet aztán Bajcs-Bagota környékére szállították, ahol is kirakták őket az autóból.”⁹ A nyitrai közállapotokat csak a csendőrség és a HG fellépése csitította le, a „bécsi légiósok” közül 17-et letartóztatva. Náluk 13 ezer koronát és ékszereket találtak, „ezeket elvették tőlük, a bankba helyezték, majd visszaadták jogos tulajdonosuknak. Megállapítást nyert azonban, hogy sok tárgy hiányzik, és valószínű, hogy a bécsi légiósok közül valaki megszökött Nyitráról. Az őrizetbe vett 17 férfit autóra raktuk és azonnal a Hlinka-párt pozsonyi főtitkárságára küldtük. A Hlinka-párt itteni titkársága részletes tájékoztatást adott a főtitkárságnak, azzal a kéréssel, hogy hasonló embereket ide máskor ne küldjenek.”¹⁰

Több fennmaradt jelentés azonban azt igazolja, hogy az 1938. novemberi rendeleteket más helyi szervezetek is túlteljesítették. Ez az akkori szlovák társadalom és végrehajtó hatalom egy részének zsidóellenes magatartására vall. Megemlíthető a rózsahegy-i járásparancsnok esete is: ő november 5-én a város minden pénzintézetében elrendelte, hogy néhány zsidó személy a betétjéhez jusson, „megakadályozandó, hogy a vagyont az átadott területekre vagy külföldre vigyék.” (Nižňanský 2001, dok. č. 165.) Radikálisabban járt el a bártfai járásparancsnok, Gejza Konka, aki ugyanaznap kijárási tilalmat rendelt el. Rögtön utána razziát rendelt el a zsidókkal szemben. Egy nappal később a bártfai helyzetet így jellemezte a helyi rendőröknek kiadott parancsában: „1938. november 5-én és 6-án végrehajtottuk a zsidók, idegenek és hajléktalanok kiutasítását a városból és Szlovákia területéről. Információink szerint ezek a zsidók a Szlovákia területére való visszatérésükön ügyködnek. Sok külföldinek sikerült a razzia alól kibújni. A visszavonásig elrendelem tehát, hogy a Bártfára vezető utakat 100 méterre a várostól és a vasútállomást ellenőrző járőrök foglalják el.” Az ellenőrző járőrök revolverrel felszerelt HG-tagok voltak, nekik kellett megakadályozniuk, hogy az idegen, engedély nélküli zsidók ne jöhessenek be Bártfára. A határ ellenőrzését a helyi csendőrségre bízta. Konka az autóbuszon utazók és a vasútállomáson megfordulók ellenőrzését is elrendelte. Minden feltartóztatott idegen zsidót a járási hivatalba kellett vinni „megállapítás” céljából. A fenti intézkedések következtében a járásból végül 110, más források szerint 308 zsidót deportáltak. (Nižňanský 2001, dok. č. 137., 138., 139.)

⁹ Összesen 209 zsidót deportáltak. L. Könözyová 2000, 55. p.

¹⁰ ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Nitra, šk. č. 40, 2679/38.

A deportálásokat másféle szemszögből közelíti meg egy aranyosmaróti illetőségű nő: „Az utca már tele volt gárdistával... Akkor közelről is megismertük őket. Ez akkor volt, amikor kezdték a magyarok által megszállt területekről származókat üldözni. Teherautókra rakták őket és az egész családot kivitték a magyar határra... Az valami borzasztó volt. A gyereksírás, a kétségbeesett szülők tehetetlensége és a gárdisták durva viselkedése... Láttam, amikor a szerencsétlen családokat vitték, a gárdisták pedig szórakoztak ezen. Minél kétségbeesetten nyilvánította ki az áldozat a félelmét, vagy minél rimánkodóbban kérte a gárdistákat irgalomra, annál ironikusabban viselkedtek azok a gyilkosok.” (Chlamtačová 1995, 22. p.)

„A zsidókérdés megoldása” a november 4-i rendeletek szerint Szlovákia majdnem minden részén lezajlott, de az akció eredményei csak részlegesen rekonstruálhatók. Az egyes forrásuk sok járás jelentésében más-más számokat említenek.¹¹ A rendelkezésre álló adatok szerint a legtöbb személyt Pozsonyból deportálták (kb. 4000-et), ezt a számot tartalmazza a pozsonyi rendőrkapitányság 1938. november 9-i jelentése a Tartományi Hivatal vezetőségének. (Nižňanský 2001, dok. č. 115.) Más járásokból a legtöbbet a következőkben deportáltak: Bártfai járás (308?), Nagymihályi (229), Késmárki (238), Poprádi (228), Nyitra (209) és Eperjesi (197). A legnagyobb szám valóban a bártfai adat lehet, mert a járásparancsnok itt rendelte el a már említett razziát. Nyitrát kivéve, ahol a deportálásokban fontos szerepe volt az ún. bécsi légiósoknak, kelet-szlovákiai városokról van szó, a legtöbb zsidó ezekben élt. A késmárki magas számmért az ott rendezett pogrom a felelős – ezen nemcsak a HG és az FS alakulatai vettek részt, hanem a város lakossága is. Mai ismereteink szerint feltételezhetjük, hogy Pozsonyon kívül Szlovákia egyes járásából mintegy 3650 zsidót toloncoltak ki, Pozsonnyal együtt tehát körülbelül 7500 személyt. Az eddigi kutatások szerint csehszlovák állampolgárságú zsidót legkevesebb 12 járásból szállítottak ki. Korukat tekintve a hivatalok egyaránt deportáltak idős embereket, kisgyerekeket és terhes nőket is. Néhány járásból a rabbit is deportálták (így például Liptószentmiklósról, Námestóbból, Vágújhelyről, Nagyszombatból), valamint hitközségek kántorait és sakterait (például a korompai és a kisszebeni kántort és saktert, a szinnai és vágszállási saktert). (Nižňanský 1999a, 76–79. p.) Ezek az intézkedések zavarták az egyes zsidó hitközségek szabad vallásgyakorlását, melyet az alkotmány még mindig biztosított nekik. (Nižňanský 1999a, 76–79. p.)

A teljesség kedvéért fontos megemlíteni, hogy a zsidókkal együtt néhány járásból romákat is deportáltak (az Aranyosmaróti járásból hetet, a Kisszebeni és Terncséniből egyet-egyet).

A fennmaradt információk szerint a szlovákiai zsidókat az új határ mögé vitték, főként Érsekújvárbá, Somorjára, a Kassa melletti Bárcára és Abaújszínára, Kassára, Rozsnyóra, Jolsvára, Szencre, Losonc környékére, Hernádcsányra, Lévára, Galántára, Verebélyre, Dunaszerdahelyre, Korponára, Zselizre, Pelsőcre, Munkácsra, Vágsellyére és Nagysurányba. (Nižňanský 2001, 67. p.)

11 Összesen 38 járásból maradtak fenn deportáltakról szóló listák (Szlovákiában a bécsi döntés után 62 járás volt).

A zsidók Szlovákia területén kívülre vitelébe azonban nem minden járás kapcsolódott be egyformán. A Mezőlabirci Járási Hivatal például nem kapta meg az 1938. november 4-i telefonogramot, bár ez sem volt egyedi eset (Girált, Sztropkó, Tóketerebes és Varannó sem kapta meg). A Mezőlaborci, Varannói és Girálti járásból később szállították el a zsidókat, a Kiszucaújhelyi járásban pedig egyáltalán nem valósult meg a deportálás.¹²

A deportáltak további sorsát említi például az iglói csendőrőrs jelentése, mely szerint a „száműzöttek”-ről a zsidó lakosság gondoskodik: „Némely visszatért száműzött elmondása szerint november 5-én és 6-án autókkal Kassára szállították őket, ott kaptak szállást és ételt, sőt állítólag még pénzt is. Ezeknek a híreknek a hitelességét eddig nem tudtuk ellenőrizni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a zsidók tömeges száműzése nem praktikus, mert ezek egyenként visszatérnek a kassai vonattal, senki által nem ellenőrizve.” (Nižňanský 2001, dok. č. 167.) A deportált zsidók visszatéréséről panaszlik a Besztercebányai („...megállapítottuk, hogy ezek közül 4 személy visszatért Besztercebányára, anélkül hogy erre engedélyt kaptak volna, ezért a járási hivatal a Hlinka Gárda segítségével ismét kivitte őket Losonc mögé.” – [Nižňanský 2001, dok. č. 135.]) és a Bártfai járás („Az akció nagy kudarccal végződött, mert nem volt biztosítva, hogy a magyar határszakasz elrendelt helyén kirakott zsidók ne térhessenek vissza eredeti lakhelyükre. Ennek következtében az összes kiutasított zsidó visszatért Kassára, ahol gyűjtést szerveztek számukra, ebből felruházták őket s visszaküldték lakhelyükre. Ilyen módon a zsidók döntő többsége már visszajött Bártfára és a járás többi településére s elfoglalták eredeti helyüket.”)¹³ A csacai járásparancsnoknak arra kellett megoldást találnia, mi legyen a lengyel fél által befogadni nem kívánt zsidókkal: „Azok a zsidók, akiket az Illavai Puhói járásból a Csacai járásba, a lengyel határra tuszoltunk, jelenleg Skalité községben tartózkodnak s eddig nem sikerült őket a határ túloldalára szállítani. Mivel a lengyel őrség már négyszer visszairányította őket, át vannak fagyva s nincs miből élniük.”¹⁴

Azoknak a személyeknek a helyzete, akik a Csehszlovákia és Magyarország közti sávban rekedtek, nagyon hamar katasztrófálissá vált. A magyar szervek a területek elfoglalásakor megkezdték a deportált zsidók visszaszállítását a szlovák határra, de a szlovák fél elutasította befogadásukat. Ilyen módon több száz zsidó elképesztő körülmények közt a „senki földjén” találta magát, ahol fokozatosan két tábor jött létre: a miloslavovi (olykor csallóközcsüörtörtökinek nevezett) és a nagykéri. (Nižňanský 1999a, 50–60. p.) Megemlíthető, hogy a Námestóbból deportált 32 zsidó 1938. november 5. és 18. között

12 Hlavinka 2007, 42. p. Valószínűleg nem került sor deportálásra a Sztropkói és a Tóketerebesi járásban sem. (Nižňanský 1999a, 65. p.)

13 A bártfai járási parancsnok ezt írja jelentésében: „Az állambiztonsági szervek nagy áldozatok árán megszabadultak ettől a kénytelen elemtől, ezért semmi esetre nem tűrhetem el, hogy a szlovák kormány fent említett intézkedéseit idegen zsidók kijátsszák és visszatérésükkel megghiúsítsák.” (Nižňanský 2001, dok. č. 138., 139.)

14 A Tartományi Hivatal telefonválasza így hangzott: „Az idegen, deportált zsidókat lengyel területre kell átszállítani – a deportálással összefüggő utazási költségeket hivatalunk a járásparancsnoknak megfizeti. Tehát a járásparancsnok dolga a zsidókról való gondoskodás és átvezetésük a határon. Arra a felvetésre, hogy a lengyel szervek ismét visszaküldik őket az itteni területre, utasítottam a járásparancsnokot, hogy úgy őriztesse a határt, hogy a zsidók visszavezetése ne legyen megvalósítható.” (Nižňanský 2001, dok. č. 142.)

szintén a „senki földjén” tartózkodott egy elhagyott öreg malomban a Korponai járás demarkációs vonalán, amíg nem engedélyezték a Námestóba való visszatérésüket.

A bécsi döntés utáni körülményeket a magyar fél is kihasználta, és szintén az új határ mögé zavarta az átadott területeken élő zsidókat. Erről tájékoztatta a Tartományi Hivatalt november 28-án a nyitrai járásparancsnok is. Szavaiból kitűnik, hogy a határ mentén százával fordultak meg kiutasított zsidók, akikre sem a csehszlovák, sem a magyar fél nem tartott ígényt: „Folyó hó 21-én a késő éjszakai órákban a magyar katonaság földutakon csempészett át Alsójattónál a demarkációs vonalra 72 személyt, ebből 69 zsidót, 2 szlovákot és 1 csehet. Mind nagyon szerencsétlen állapotban voltak, éhesek, piszkosak, megverték.” Csehszlovákia ezeket a személyeket nem fogadta el és visszaadta őket a magyar szerveknek. Néhány nappal később azonban a Nyitrai Járási Hivatal Nagykérből átvett csaknem 70 személyt, ezek döntő többsége cseh iparos és telepes volt, „akiket Nyitrára szállítottak, a tartományi közkórházba, ahol elsősegélyben, fürdőben, ételben részesültek... Valamennyien egyhangúlag állítják, hogy 7-9 napig le voltak csukva, verték, étlen-szomjan hagyták, mindenféle sáros utakon kergették őket. Még körülbelül 600 személy volt ott, több országból emigrált zsidók meg az átadott területeken lakók is, ezektől az érsekújvári katonai parancsnok, Bochesa alezredes szintén meg kívánt szabadulni. Őket nem vettük át, ezért a magyar szervek járművekre rakták s kijelentették, hogy koncentrációs táborba viszik őket. Ezek az emberek is embertelenül kínozva, verve, éheztetve voltak.”¹⁵

A zsidók otthonukból történő kizavarása azonban nem korlátozódott csak 1938. november 4. és 5. éjszakájára, a következő napokban a járási hivatalok végzés útján utasítottak ki a hivatalosan másutt bejelentett zsidókat. (Nižňanský 2001, dok. č. 133.) Ezzel összefüggésben meg kell említeni a Tartományi Hivatal 1938. november. 8-i rendeletét, mely a zsidók áthelyezéséről szóló akciót lezárta, ugyanakkor részletes jelentést kért a vagyonlefogalások eredményéről és azokról a tapasztalatokról, amelyekre az egyes hivatalok szert tettek. Egyúttal azt is elrendelte, hogy a vagyontalan kárpátaljai zsidókat fokozatosan irányítsák át állandó lakhelyükre.

A deportálások lefolyása és eredménye járásonként változó volt. Ami az 500 ezer koronánál nagyobb vagyonnal rendelkező zsidók letartóztatását illeti, ezt a hivatalok a Bánóci, a Besztercebányai, a Késmárki, az Aranyosmaróti, a Selmecbányai, az Iglói és a Szepesófalui járásban hajtották végre.¹⁶ A Lőcsei járásban például a tehetősebb zsidóknak 10 ezer korona kauciót kellett letenniük, ha haza kívántak térni. (Nižňanský 2001, dok. č. 151.) Az ezekkel a személyekkel felvett jegyzőkönyvek a zsidók vagyonnyilatkozatát is tartalmazták, tehát a szlovákiai ingatlanjaikat, az ingóságát, értékpapí-

15 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Nitra, šk. č. 40, 16/1939 prez.

16 A Szepesófalui Járási Hivatal 1938. november 8-i jelentése a deportálással kapcsolatban megemlíti: „A telefonon átadott parancs pontatlan volt s nem kellően egyértelmű, ezért a parancsot járásonként, sőt településenként más módon hajtották végre. Míg a szomszéd járásokban csak néhány milliomost vettek őrizetbe, másutt egyet se, mi itt lecsuktunk minden jobban szituált zsidót, akiről feltételezhető volt, hogy rendelkezik félmilliósz vagyonnal. Míg a szomszéd járásokban ezeket szállodákban helyezték el, itt a parancsot szó szerint hajtottuk végre és a személyeket a bírósági börtönben tartottuk fogva.” (Nižňanský 2001, dok. č. 169.)

rokat s egyebet, beleértve a tartozásait is. Az illető kötelezte magát arra, hogy „...ezt a vagyont Szlovákországból nem viszem ki és nem mentem át, és az adóhátralékomat lehetőségeim szerint minél hamarabb rendezem.”¹⁷ A letartóztatott személyeket csak a következő napokban engedték szabadon (Selmecbányán, Lőcsén, Szakolcán és Iglóban november 7-én, Poprádon november 8-án).

A Jozef Tiso-féle, 1938. november 4-i telefonogramok által kiváltott akció sok gondot jelentett a helyi hivataloknak, messze meghaladva a zsidók átengedett területekre való elszállításának vagy az állandó lakhelyükre való irányításának gondját. Gondot jelentettek a lepecsételt zsidó házak, lakások, üzletek és műhelyek, a lefoglalt értékek és készpénz, a lefoglalt gazdaság és a gazdasági állatok. Nem meglepő, hogy több járásparancsnok a Tartományi Hivatalhoz fordult, hogy mi legyen a lefoglalt vagyonnal, amit végül a hivatal november 8-i rendelete rendezett. A gyorsan romló élelmiszerekkel kapcsolatos gondokat néhány járásban (pl. Az Iglóiban és a Liptószentmiklósiban) úgy oldották meg, hogy a termékeket hivatalos úton, nyilvános árverésen értékesítették. (Nižňanský 2001, dok. č. 153., 168.) Az elkobzott zsidó pénzt a Mártoni és a Bártfai járásban a zsidóknak a „meghatározott helyre” szállításával kapcsolatos kiadásokra fordították. (Nižňanský 2001, dok. č. 139.) A csacai járásparancsnok ugyanakkor ezt a kiadást saját forrásból fedezte.¹⁸ A felmerülő kiadások gondja több járási hivatalt is aggasztott, ezért a Tartományi Hivatalhoz fordultak.

A helyi zsidók kiüldözése újabb kérdéseket vetett fel, például hogy ki pótolja az orvosokat, fogorvosokat, kereskedőket s egyáltalán: a sok-sok „árja” lakos munkaadóját. A zsidók lakhelyi illetőségükre való kiűzetése olyan bonyodalmat is okozott, amilyenre a csacai járásparancsnok hívta fel a figyelmet: „Másképp a kis falvak, mint amilyen pl. Vysoká nad Kysucou most ezzel az átcsoportosítással 30-40 zsidót kap, akik eddig Zsolnán vagy Trencsénben szolgáltak, tehát azokban a városokban, melyekben Csehszlovákia megalakulása óta tartózkodtak, itt van az ingatlanuk, a munkahelyük, itt vállalkoznak, folytatnak orvosi praxist stb., amit abban a faluban nem folytathatnak, s most gondja lesz velük a falunak is, holott eddig nem volt.” (Nižňanský 2001, dok. č. 141.) A deportálások gazdasági hatását és átgondolatlanságát alighanem a legjobban a Vágújhelyi Járási Hivatal 1938. november 6-i jelentése jellemzi: „A járási hivatal, latolgatva a rendelet megvalósításának módjait, arra a meggyőződésre jutott, hogy a Vágújhelyi járásban ennek a parancsnak a végrehajtása olyan áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik, nemkülönben a gazdaság és a közélet számára akkora nagyságú károkkal jár, hogy az akár katasztrófális is lehet. A mi járásunkban az ipar, a vállalkozások, a kereskedelem és a mezőgazdaság döntő mértékben zsidók kezén van. Ezeknek a vállalatoknak, üzemeknek, boltoknak és gazdaságoknak a tulajdonosai többnyire olyan személyek, akiknek nem itt van az állandó lakhelyük, vagyis hivatalosan nem ott laknak, ahol dolgoznak, hanem az államunk más településein.” A járásparancsnok arra is rámutat, milyen következményekkel járna a zsidó boltok és vállalkozások bezárása: „Az a lehetetlen helyzet állna elő, hogy a zsidókat, akiknek üzleteik, iparendelőjük, ipari vállalatuk és gazdaságuk jelenleg az állami bevételek forrását

17 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1769/38 prez.

18 A Tartományi Hivatal megígérte neki, hogy kiadásait megtéríti. (Nižňanský 1999a, 68. p.)

képezik (adó), közpénzekből kellene eltartani, tehát az állam költene rájuk, s rövidítene meg magát ezek adójával.” Végezetül felhívja a figyelmet a mezőgazdaságban érintett zsidók kiutasításának következményeire: „Ki fog gondoskodni a mezőgazdasági munkásokról, akiknek az a munkahelyük, ki fogja őket fizetni vagy a járandóságukat (tej, zsír, liszt stb.) naponta megadni? Ezek mind olyan kérdések, melyekre az idézett kusza telefonogram egyáltalán nem kínál semmiféle választ. (Nižňanský 2001, dok. č. 155.) A deportálások gazdasági következményeire a Selmecebányai, a Csacai, Nagyrócei és az Aranyosmaróti járás vezetői is felhívták a figyelmet.¹⁹

Levéltári forrásokból nyomon tudjuk követni a többségi és kisebbségi lakosság viszonyulását a deportálásokhoz. E törvénytelen eljárás alázatós végrehajtására csaknem az egész ország járási hivatalai részéről találunk példákat. Némely járásparancsnok még üdvözölte is az akciót, sőt olyan is akadt, aki kevesellte vagy nem tartotta elégé „következetesnek”. A nagytapolcsányi járásparancsnok például ezt jelentette: „Mivel a zsidóság, különösen a fiatalabb nemzedék már a szlovák uralom alatt is kommunista irányultságú politikai irányt követett, a most megvalósított intézkedéseket nagyon jónak tartom, és a kommunista hangulat is mérséklődött. Az egyszerű nép is nagyon helyeselte az egész akciót. Mivel a végrehajtásra az adott járási hivataloknak csak nagyon kevés idejük volt, javaslom az akció folytatását az összes idegen zsidó teljes eltávolításáig, mert a mostani akció során az idő rövidege miatt elkerülték a hivatalok figyelmét, illetve ismeretlen helyre távoztak, de ez ideig mindannyian Szlovákiában vannak.” (Nižňanský 2001, dok. č. 170.)

Míg az aranyosmaróti járásparancsnok pár egyszerű szóval értékelte az akciót, jelentvén, hogy „az áthelyezés simán zajlott, incidensek nélkül”,²⁰ valóságos lezajlásához a pöstyéni járásparancsnok jelentése áll közelebb. A hivatalok gyors eljárása szerte elborzasztotta a zsidókat, noha a miniszterelnök rendeleteinek végrehajtása során a hivatalok részéről „túlkapásokra” sehol sem került sor. (Psicová 2000, 116–118. p.; Jamrichová 2000, 15–16. p.; Könözsyová 2000, 56. p.) Némely járásparancsnok jelentésében a „csodálkozás” (Besztercebánya), másutt „nagy riadalom és bizonytalanság” (Selmecebánya) lett úrrá a zsidó közösségen belül az intézkedések miatt – de mindez távolról sem fejezi ki, mit érezhettek, amikor egyik óráról a másikra kizavarták őket az otthonukból és kiszakították addigi életükből.

Ritkán, de említést tesznek a jelentések arról, miként érzékelték a történéseket a többségi lakosság. Míg Korompán „a kilakoltatás híre nagy zúgolódást váltott ki a szélesebb, nem zsidó lakosság körében”, (Nižňanský 2001, dok. č. 146.) a vágbesztercei járásparancsnok szerint „a szlovák kormánynak a zsidókkal kapcsolatos intézkedéseit a helyi lakosság nagy egyetértéssel fogadta, és nagyot csalódott, amikor az intézkedéseket fokozatosan visszavonták.” (Nižňanský 2001, dok. č. 161.) Liptószentmiklóson „a zsidók áthelyezésének hírére a keresztény lakosság többsége örömmel fogadta s némely esetben magában a végrehajtásba is segédkezett.” (Nižňanský 2001, dok. č. 152.) Iglón „a zsidók tömeges kilakoltatását a lakosság egy része elégedetten vette tudomásul, mások sajnálkoztak, de csak a gyerekek fölött.” (Nižňanský 2001, dok. č. 167.)

19 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1784/38 prez.

20 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1784/38 prez.

Ezzel szemben egyértelműen elítélte az akciót a szepesófalui lakosság: „A tapasztalat az, hogy az itteniek nem értenek egyet az intézkedéssel és elítélik.” (Nižňanský 2001, dok. č. 169.) A többségi szlovák lakosságnak a deportálásukhoz való negatív viszonya a Besztercebányai Járási Hivatal jelentéséből is kitűnik: „Mivel a szegény és kellemetlenné vált zsidókat a családjukkal együtt az esti és éjszakai órákban vették őrizetbe, és éjjel három teherautón szállították el őket a parancsnak megfelelően a magyarok által átveendő területekre – ezt az eljárást és az ilyen megoldást keresztény körökben is nagy általánosságban emberellenesnek és kegyetlennek tartották, annál is inkább, mert éppen 4-éről 5-ére virradóan nagy hideg volt, zuhogott az eső, és a Hlinka Gárda néhány tagja a járási hivatal határozott parancsa dacára a zsidókkal brutálisan és nem keresztényi cselekedetekre vetemedtek.” (Nižňanský 2001, dok. č. 136.)

A zsidók érthető módon igyekeztek megtalálni annak módját, miként bújjanak ki az otthonuk elhagyására vonatkozó kötelezettség alól. Az egyik lehetőség a határozat ellen benyújtott fellebbezés volt az ellen, hogy a szülőfalujukba vigyék őket. A kitudakoltaknak gyakran a rokonaik voltak segítségükre. Aranyosmaróton 1938 novemberében a nyitrai H. Eigner a helyi hivatalhoz fordult testvére, I. Eigner ügyében: „akit minden ok nélkül kiutasítottak Aranyosmarótról csak azért, mert állandó lakhelye a most Magyarországhoz tartozó Deákin volt. Családostul kivitték őt a magyar határra, de mivel a magyarok nem akarták őt befogadni, most a családjával együtt a szabad ég alatt lakik a csallóközi Csütörtökön, kiszolgáltatva a legkegyetlenebb lelki és testi megpróbáltatásoknak. Büntetve soha nem volt, mindig lojális állampolgárként és derék szlovák hazafiként viselkedett, ezért is olyan borzasztó számára, hogy a Köztársaságból minden ok nélkül ki lett utasítva.”²¹ A megmenekülés lehetőségét jelentette az orvosi igazolás is, vagy közbenjárás azzal az indoklással, hogy gazdaságilag fontos személyről van szó. A Vágbesztercei járásparancsnok viszont ellenezte a Vojtech Hanis és testvére számára nyújtandó kivételt azzal érvelve, hogy visszatérésük a városba „általános felháborodást keltene és a szlovák kormány tekintélye is csorbulna. Nevezettek ugyanis a kommunista eszme lelkes hívei voltak. Megjegyzem, hogy a nevezett gyógyszerészek mellett szóló mindegyik intervenció befolyásos személyektől származott.” (Nižňanský 2001, dok. č. 161.) Sikeresen végződött Morgenthau amerikai pénzügyminiszter közbenjárása Nagytapolcsányban élő zsidó rokonai érdekében.²²

Említésre érdemes a zsidó közösségnek abbéli igyekezete is, hogy meggyőzze az uralkodó hatalmat odaadásáról, s arról, hogy pénzügyítés szervezésével még hasznot is hajt. Breznóbányán például 1938. november elején 35 300 korona gyűlt így össze „a legégetőbb nemzeti szükségletekre, ezzel is bizonyítandó azon őszinte kijelentésünk, hogy készek vagyunk nem csak a ránk rótt kötelezéseket becsülettel teljesíteni, hanem – amennyire tőlünk telik – jótékonykodni is.”²³ Csacán ily módon 250 000 Ócsadon (Csaca mellett) 15 000, Besztercebányán 1 380 000 korona gyűlt össze. (Nižňanský 2001, dok. č. 135.)

21 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 1976/38 prez.

22 „A külügyminisztérium felhívja a figyelmet erre a körülményre, s kéri, hogy amennyiben lehetséges, a kiutasítási határozatokat vonja vissza.” A kormány elnökségének 1938. december 19-i válasza: „A családok a magyar területekről visszatértek Nagytapolcsányba A helyi járásparancsnok jelentése szerint kiutasításukat törölték és a városban való tartózkodásukat megtűrik.” (Nižňanský 2001, dok. č. 171., 172.)

A szlovák kormány beavatkozásai okkal keltettek félelmet a zsidó lakosságnak abban a részében is, melyre a novemberi deportálások nem vonatkoztak. A rendszer önkénységével szembeni mentesség egyik lehetőségének a keresztelés tűnt. Zsidók tömeges konvertálására Aranyosmaróton, Nagyszombatban és Nyitrán került sor. Nagyszombatban ráadásul 1939 januárjában nagy demonstrációt rendeztek a zsidók tömeges keresztelését megakadályozandó. Az egyre rosszabbodó helyzetet jelzi az emigrációs hullám is: 1939-ben Nagytapolcsányból és Pöstyénből emigrált nagyobb számban zsidó orvos.

A kituszkolt zsidók rossz helyzetének orvoslásaként 1938. november 26-án Nagykéren kötött szerződés, melyet december 1-jén a Tartományi Hivatal is elfogadott.²⁴ De ez az egyezség – a csehszlovák és magyar szervek általi lakosságcsere – sem tudta teljes mértékben rendezni a határ menti helyzetet. 1938. december 8-án ezért a Tartományi Hivatal kiadott egy rendeletet, mely kötelezte a járási hivatalokat a Szlovákországból deportált zsidók visszavételére, függetlenül azok állampolgársági hovatartozásától. Azok a zsidók, akik hitelesen igazolni tudták, hogy Szlovákia valamely településének lakói, ide térhettek vissza. A többiekre (a magyar állampolgárokat kivéve)²⁵ gyűjtőtábor várt. A rendelet a táborokról kimondta: „Az elhelyezésüket biztosító zárt területen szabad engedélyezni a fogva tartottaknak a családtagjaikkal, rokonaikkal való kapcsolattartást, de csak állandó szigorú rendári felügyelet mellett. A felügyeletről az illetékes járási hivatal gondoskodik. Ezek végrehajtó szervei vagy tagjai ügyelnek a zárt területen rendre.”²⁶ A demarkációs vonalon létesült táborok feloszlátása után tehát újabb gyűjtőtáborok létesültek, például Nyitrán vagy a pozsonyi Patrongszobán. Egy harmadikról, az aranyosmarótiáról a Galgóci Járási Hivatal jelentéséből értesülünk, itt néhány internált zsidót helyeztek el. (Nižňanský–Slneková 1996, 85. p.)

Ezek az intézkedések sem szavatolták azonban, hogy a közös határon békesség lett. 1939. január 4-én a Tartományi Hivatal figyelmeztet arra, hogy a magyar hivatalok ismételten a határra utasítanak ki olyan magyar nemzetiségű zsidókat, akiknek állandó lakhelyük az átadott területen van.²⁷

Noha „a zsidókérdés megoldásának” tragédiája elsősorban a Szlovák Köztársaság létevel függ össze, az ezt megelőző, az autonómia idejéből származó intézkedések (mindenekelőtt az 1938. novemberi deportálások) csak előképei voltak annak, ami 1939. március 14-e után a zsidó közösségre várt.

23 „Megértjük a kor szellemét, s készek vagyunk tudásunkat és képességeinket az új és szabad, újraépülésre szánt Szlovákia rendelkezésére bocsátani. Tökéletesen tudatában vagyunk annak, hogy a hazának szüksége van állampolgárai erkölcsi, fizikai és anyagi áldozathozatalára, ezért kinyilvánítjuk, hogy minden erőnket befogjuk, hogy minden ránk háruló követelésnek eleget tehesünk.” (Nižňanský 2001, dok. č. 140.)

24 Eszerint a csehszlovák hivatalok azokat a zsidókat vették át, akik szlovák állampolgárságúnak minősültek. A szerződés kitért a cseh, a morva és a kárpátaljai állampolgárokra is. A Tartományi Hivatal azzal a kitéttel hagyta jóvá, hogy minden egyes csehszlovák állampolgárért Magyarország is átvesz egy magyar állampolgárt. (ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 27, 2019/38 prez.)

25 A cseh, kárpátaljai vagy lengyel deportált zsidókat a hivatalok kötelesek voltak „kituszkolni” az illető országba.

26 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. č. 28, 2048/38 prez.

27 ŠA v Nitre – pobočka Nitra, f. OÚ Nitra, šk. č. 40, 47/1939 prez.

Irodalom

- Hlavinka, Ján 2007. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava.
- Chlamtačová, Klára 1995. *Pramienok života*. Bratislava.
- Jamrichová, Andrea 2000. Židovská otázka v Topoľčanoch v období autonómie Slovenska. In Nižňanský, Eduard (ed.): *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie – porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava.
- Könözsyová, Lucia 2000. Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In Nižňanský, Eduard (ed.): *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie – porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 1998. Deportácie Židov zo Slovenska v novembri 1938 v hláseniach styčných dôstojníkov. In *Studia Historica Nitriensia 7*.
- Nižňanský, Eduard 1999a. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov.
- Nižňanský, Eduard 1999b. Intencionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichmann. In *Studia Historica Nitriensia 8*.
- Nižňanský, Eduard 2001. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6.10.1938 – 14.3.1939*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Slneková, Veronika 1996. Deportácie Židov za autonómie Slovenska. In *Studia Historica Nitriensia 5*. Nitra.
- Psicová, Katarína 2000. Židovská komunita v Piešťanoch v období autonómie Slovenska. In Nižňanský, Eduard (ed.): *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie – porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava.
- Slneková, Veronika 1996. „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava v období autonómie Slovenska. In *Studia Historica Nitriensia 5*.

(Csanda Gábor fordítása)

MARTINA FIAMOVÁ

„SOLUTION OF THE JEWISH PROBLEM“ IN NOVEMBER 1938 – DEPORTATIONS OF THE JEWS AND THEIR EXECUTION IN THE DISTRICTS OF SLOVAKIA

The Slovak autonomous government and the representatives of the new power took steps to limit the local Jewish community immediately after 6th October 1938. On the one hand, they implemented specific measures against the Jews, on the other hand, many of these regulations were part of the general anti-democratic interventions and came hard not only on the minority but also on the majority population. The subject of the present study though is the intervention with which the autonomous government reacted on the results of the First Vienna Award already in the beginning of November 1938, while it did not hesitate to violate the laws then in force. Hlinka's Slovak People's Party (HSLS) blamed the Jewish community for the failure what the arbitration undoubtedly was and the community became target of aggressive attacks not only in the press but also in the streets, for example, in Bratislava. The Vienna decision also became an opportunity for the "solution of the Jewish problem" in Slovakia, which led to an astonishingly hard intervention affecting the Jewish community on almost the whole territory of Slovakia.